

Tommi Uschanov

Tiedepolitiikka ja julkisuus

Suomalainen tiedepolitiikka on juuri nyt retuperällä,
kuuluu vallitseva näkemys. Se on kuitenkin vain
osa totuudesta.

Kaikki tietävät, että kotimainen tiedepolitiikka on kehnoa, ellei suorastaan kriisissä. Suurin osa siitä, mitä aiheesta julkisessa keskustelussa sanotaan, myös pitää paikkansa. Kyseessä ei kuitenkaan ole koko totuus, vaan tarinassa on paikoin aukkoja: keskustelu tiedepolitiikasta on rakentunut niin, että se suosii tiettyjä kysymyksenasetteluja, hylkii toisia ja tekee kolmannet kokonaan tai enimmäkseen mahdottomiksi.

Se, missä julkisuuskuvan aukot tarkalleen sijaitsevat, voi kertoa paljonkin.

Kaikkialle kurottava kaupallisuus

Yksi tiedepoliittisen keskustelun rei'istä paikantuu siihen, miten kapeasti tieteen ”yhteiskunnallinen vaikuttavuus” ymmärretään. Kun sen perään kysellään, kiinnittyy huomio kaupallistettavuuteen, kuten tutkimustulosten pohjalta perustettujen yritysten tai patenttihakemusten määrään. Kapeutta tukee jo kielikin: sana *tiede* samaistetaan yksipuolisesti luonnontieteeseen. Rinnastuskohteena on englannin kielen suppea käsite *science* eikä merkitykseltään valtavan paljon laajempi saksan *Wissenschaft* tai ruotsin *vetenskap*, joiden käännösvastineeksi *tiede*-sana ensisijaisesti sepitettiin suomen kieleen 1800-luvulla.

Humanistinen tai yhteiskuntatieteellinen tutkimus ei useinkaan ole kaupallistettavissa, mutta se ei tarkoita, etteikö tutkimus olisi yhteiskunnallisesti vaikuttavaa. Tieteenfilosofi Inkeri Koskinen on huomauttanut, että esimerkiksi folkloristiikan alaan kuuluva tutkimus lasten lumileikeistä vaikuttaa yhteiskunnassa hyvin suoravii- vaisesti ja konkreettisesti: siitä ”seuraa todennäköisesti lisää lumileikkejä, kun vanhemmat lukevat tutkimuksen pohjalta kirjoitetun lehtijutun ja innostuvat ulos hankeen leikkimään lastensa kanssa”.¹ Jos Suomen Akatemialle tai säätiöille apurahahakemuksen liitteeksi kirjoitetussa tutki- mussuunnitelmassa pyydetään tieteilijän omaa arviota tutkimuksensa yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta, tällai- sia mainintoja ei kuitenkaan odoteta – ja jos joku niitä esiin nostaisikin, sitä pidettäisiin todennäköisesti viisasteluna, joka vähentää tutkijan meriittejä entisestään.

Kuten Koskinen korostaa, suuri osa tutkimuksen yhteiskunnallisista vaikutuksista kuitenkin on lumileikki- esimerkin kaltaisia, minkä kaikki humanististen ja yhteis- kuntatieteellisten alojen tutkijat itse hyvin tietävät. Tiede- poliittisessa keskustelussa tämä ei silti näy, mikä johtuu juuri vaikuttavuuden kriteerien kapeudesta. Mieleeni tulee

¹ Koskinen, Inkeri (2016): Miten humanistinen tutkimus vaikuttaa yhteiskunnassa? Tiedepoli- tiikka 41 (4), 33–40.

rinnastuskohteena anekdootti 1980-luvun Unkarista, missä kommunistinen hallinto veteli viimeisiään. Esimerkiksi filosofit saivat siellä suhteellisen vapaasti julkaista sensuroimattomia tekstejä mistä tahansa aiheesta, kunhan niiden lopussa oli kappale, niin kutsuttu ”punainen häntä”, jossa käsitelty aihe – vaikka sitten kuinka väkinäisesti – yhdistettiin marxismi-leninismiin. Joskus filosofit ylpeilivät toisilleen sillä, että olivat onnistuneet kehittämään jonkin poikkeuksellisen mielikuvituksellisen aasinsillan. Usein tarkoitukseen käytettiin Marx-, Engels- tai Lenin-sitaatteja, ja huhut kertovat, että jos sopivaa tekstikohtaa ei löytynyt, sellainen saatettiin keksiä itse.² Nykyisessä suomalaisessa tiedepolitiikassa ei ole kyse aivan samasta – ei julkaista sellaisia artikkeleita kuin ”Wittgenstein ja kilpailukyky” tai ”Modaalilogiikka ja kestävyysvaje” – mutta kuvio on samankaltainen. Tutkijat saavat tehdä mitä haluavat (toisin kuin synkimmissä julkisissa maalailuissa on väitetty), mutta heidän on rahoitusta hakiessaan teeskenneltävä tahtovansa tehdä jotain muuta ja rahoituksen saatuaan sitten esitettävä tekevänsä kyseistä muuta. Tämä tiedetään yleisesti, mutta kukaan ei sano sitä ääneen.

² Laki, János & Neumer, Katalin (1999): ”Past Continuous”: Philosophy in Hungary Before and After the Political Turn. *Studies in East European Thought* 51 (4), 243–249.

Toisaalta osa yliopiston aidoista kytköksistä kaupallisuuteen jää huomiotta, koska ne kulkevat monipolvisten syy-seurausketjujen kautta. Esimerkiksi itse olen ollut jo toistakymmentä vuotta päätoiminen yrittäjä, eikä minusta koskaan olisi tullut sellaista, ellen olisi opiskellut Helsingin yliopistossa. Ongelmana vain on, että yrittäjäntyöni sisältö ei liity juuri lainkaan niihin aineisiin, joita opiskelin: teoreettiseen filosofiaan ja estetiikkaan. Yliopiston ratkaisevan tärkeänä roolina oli sen sijaan, että useat opiskelukaverini alkoivat itse työelämään siirryttyään teettää minulla töitä, joihin he tiesivät opiskeluaikaisen tuttavuutemme perusteella minun olevan epämuodollisesti pätevä. Ilman yliopistossa luotuja henkilösuhteita en olisi koskaan päätenyt tekemään niitä enkä siten perustanut yritystäni. Se ei tästä huolimatta kelpaa esimerkiksi tiedepoliittisessa keskustelussa vähän väliä peräänkuulutetusta ”yliopiston toiminnan synnyttämästä yrityksestä” – eihän se saanut alkuaan suoraan yliopiston tutkimustulosten kaupallistamisesta.

Kotimaahan rajautunut katse

Jotkut tiedepolitiikan julkisuuskuvan aukoista syntyvät niin, että tietyt sinänsä täysin paikkansapitävät näkökohdat toistuvat keskustelussa yhä uudestaan ja toiset yhtä paikkansapitävät vastaavasti sivuutetaan. Esimerkiksi debatti yliopistojen lukukausimaksuista on voittopuolisesti liittynyt siihen, voidaanko taloustieteessä kehittää sellainen lukukausimaksujen perimisen teoreettinen malli, joka toteutuneena todella parantaisi koulutuksellista tasa-arvoa ja yliopistojen rahoitustilannetta.

Ketään ei sen sijaan kiinnosta esimerkiksi se, että vuonna 2014 lukukausimaksut poistettiin Saksasta ja julistettiin epäonnistuneeksi kokeiluksi alle kymmenen vuotta sen jälkeen kun ne oli suurella tohinalla otettu käyttöön. Tai että Britannian entinen opetusministeri Andrew Adonis, joka ajoi läpi maansa nykyisen lukukausimaksumallin vuonna 2004 ja tuki sitä julkisuudessa hyvin voimakkaasti, on sittemmin todennut sen suureksi virheeksi ja kertonut pitävänsä ”selvänä, että maksut täytyisi poistaa”³ Tai että Suomen poliittisessa kulttuurissa koulutuslupauksia ei ole velvollisuutta pitää, jolloin ei ole takeita siitä, ettei jokin

3 The Guardian 7.7.2017

tuleva hallitus leikkaisi yliopistojen rahoitusta täsmälleen yhtä paljon kuin lukukausimaksut tuottavat. Joskus tiedepoliittisen ratkaisun teoreettinen toteuttamiskelpoisuus herättää siis niin suurta innostusta, että jää täysin miettimättä, onko päätös myös poliittisesti elinkelpoinen.

Toisinaan käy niinkin, että jokin tiedemaailmassa tavallinen ilmiö nähdään yhteiskunnallisena epäkohtana vain silloin, kun se esiintyy tieteen ulkopuolella. Suomessa on esimerkiksi jo pari vuotta käyty laajaa julkista debattia apteekkien ylisuurista voitoista ja siitä, kuinka markkinatalous ei apteekkilalla toimi kunnolla. Samaan aikaan tiedeyhteisössä on keskusteltu yhtä vilkkaasti tieteellisten aikakauslehtien kustantajien ruhtinaallisista voitoista: sellaista alan jättien kuin Elsevierin, Taylor & Francisin, Springerin ja Wileyn voittomarginaalit ovat kymmeniä prosentteja eli samaa luokkaa kuin suomalaisilla apteekeilla ja moninkertaisia normaaliin yritystoimintaan verrattuna. Vaikka ilmiö on tiedekustantamisessa täsmälleen sama kuin apteekkilalla, se ei ole murtautunut tutkijayhteisön ulkopuoliseen keskusteluun käytännössä lainkaan.

Moni suomalainen voisi hämmästyä, jos tietäisi, että kotimaisista tiedepolitiikan juonteista ulkomailla on parin viime vuoden aikana seurattu erityisen tarkasti sopimusneuvottelua, jota yliopistoille sähköisiä tietoaineistoja

keskitetysti hankkiva FinELib-konsortio käy Elsevier-kustantamon kanssa hinnasta, joka maksetaan lukuoikeuksista sen julkaisemiin tieteellisiin lehtiin. Tätä on pidetty ennakkotapauksena muissa maissa odottaville neuvotteleuille, joissa on yhteensä kyse sadoista miljoonista, ehkä jopa miljardeista euroista. Suomalainen tiedejournalismi ei ole kertonut asiasta mitään.

Ei kurjuutta kummempaa?

Kuten alussa totesin, vallitseva julkinen totuus tiedepoliitikasta on kurjistumistarina. Mutta miten ja milloin se on syntynyt? Onko suomalainen tiedepoliitiikka joskus ollut huomattavasti parempaa kuin nyt? Tätä selvittääkseni olen käynyt läpi *Tiedepoliitiikka*-lehden vuosikerrat alkaen vuodesta 1976, jolloin se alkoi ilmestyä, ja etsinyt tiedepoliitikkaa koskevia uutisia *Helsingin Sanomien* sähköisestä arkistosta vastaavasti noin 40 viime vuoden ajalta.

Lähteisiin paneutuminen kertoo, ettei suomalaisessa tiedepoliitikassa ole juuri koskaan koettu elettävän varsinaista kulta-aikaa, jolloin kaikki olisi ollut erinomaisesti. Jo *Tiedepoliitiikan* ensimmäisen numeron (1/76) ensimmäisen jutun otsikkona on ”Korkeakoulujen säästövuosi”, ja rahoi-

tuksen ja resursoinnin puute on sen jälkeen teemana vähän väliä vuosikymmenestä toiseen. Vaikka ”määrärahapyyntöjen perustelu ja tutkimustulosten puolustelu niiden ulkoi-sella näennäishyödyllisyydellä” on viime vuosina mielletty uudeksi ilmiöksi, sai se jo vuonna 1979 tuomion valtio-opin professori Ilkka Heiskaselta (4/79). Myös totuuden jälkeistä aikaa on koettu elettävän ainakin yhtä pitkään. Oikeusministeri Christoffer Taxell totesi *Tiedepolitiikassa* vuonna 1980 olevansa ”sangen huolestunut vallitsevasta keskusteluilmapiiiristä. Yhä useammin tapaa mielipiteitä, jotka, usein poliittisista syistä, ruokkivat ennakkoluuloja, sisältävät puolitotuuksia, jopa suoria virheitäkin yksityistä kansalaista koskevista tärkeistä asioista” (4/80).

Myöskään ajatus, että yliopisto on muuttunut tai muuttumassa liian kovaksi ja kuluttavaksi työpaikaksi, ei ole uusi. Esimerkiksi sosiologi Tapio Aittola kirjoitti jo 1980-luvun puolivälissä, kuinka tiedeyhteisö oli ”vaarassa muuttua niin kovaksi työympäristöksi, että tieteellisen toiminnan kehittymisen kannalta potentiaaliset henkilöt eivät enää hakeudu yliopistoon, vaan siirtyvät sen ulkopuolelle – – inhimillisempien työyhteisöjen pariin” (2/85). Ja jopa sellainen kovan tieteen edustaja kuin yritystalouden professori Pertti Kettunen totesi samassa numerossa: ”Se mitä ensi sijassa itse kaipaam yliopistossa on pehmeys.

– – [P]ehmeäsydäminen yliopisto voisi hyvin olla tavoite, huomisen yliopisto” (2/85).

Suomessa on kaikesta huolimatta ollut yksi lyhyt aika, jolloin sekä tiedeyhteisön sisäisessä että sen ulkopuoliossa journalistisessa julkisuudessa vallitsi käsitys, että yliopistoilla menee hyvin ja harjoitettava tiedepolitiikka on pääosin oikeanlaista. Ajanjakso voidaan hämmentävänkin tarkasti rajata viisivuotiskaudeksi 1987–91. Taustalla oli vuonna 1986 säädetty korkeakoulujen kehittämislaki, joka tuli voimaan seuraavan vuoden alusta. Samalla valtioneuvosto lupasi korkeakoulujen tutkimusmäärärahoille 15 prosentin vuosittaisen reaalikasvun viideksi vuodeksi.

Seurauksena julkista keskustelua alkoi hallita tyytyväisyys. Tiedepolitiikan pakinoitsijanimimerkki P. A. Hochschulerat, joka yleensä oli kovin kyyninen, kommentoi jo ennen uuden lain voimaantuloa alkaneensa ”harkita etunimieni muuttamista, sillä lyhenne P. A. alkaa tuntua niin vanhoilliselta” (4/86). Lehdessä alkoi näkyä sellaisia väliotsikoita kuin ”Rahaa Suomessa on paljon” (2/87), ja entinen kestovalitus rahattomuudesta muuttui keskusteluksi siitä, miten varat voitaisiin kaikkien tarkoituksenmukaisimmin jakaa.

Maaliskuun 24. päivänä 1990 *Helsingin Sanomat* julkaisi aiheesta lähes koko sivun jutun, jossa tyytyväisyyttään

vakuuttivat Suomen Akatemian tieteen keskustoimikunnan puheenjohtaja Erik Allardt, Professoriliiton puheenjohtaja Mikko Viitasalo sekä teoreettisen filosofian professori Ilkka Niiniluoto: ”on aika paljon rahaa liikkeellä”, vuoden 1986 päätökset ”ovat olleet hyvin suotuisia”, tutkimus on ”ollut etuoikeutettu alue valtion budjetissa”.

Hyvä jakso päättyi 1990-luvun alun lamaan. Vielä vuoden 1992 alussa *Tiedepolitiikan* pääkirjoituksessa iloittiin, että ”[t]utkimusta on läpi suhdanteiden tuettu laajalla rintamalla ja tiedepolitiikan keinovalikoima on koko ajan rikastunut” (1/92). Tuolloin Suomen talous oli kuitenkin jo syvällä kuopassa, ja seuraukset näkyivät tiedepolitiikassa pian yhtä dramaattisina kuin muillakin yhteiskunnan alueilla. Kasvu-ura päättyi, ja korkeakoulujen perusrahoitus väheni 12 prosenttia vuodesta 1991 vuoteen 1994.

Useimmat yli noin 50-vuotiaat tieteentekijät muistavat vielä omakohtaisesti 1980–90-luvun taitteen tiedepolitiikan. Olisi kiinnostava jatkotutkimuksen aihe kysyä heiltä, onko Suomen tiedepolitiikassa heidän nykyisissä mielikuvissaan eletty joskus menneisyydessä hyvää aikaa – tai kysyä käänteisesti, millaisena he jälkikäteen muistavat 1980–90-luvun taitteen tilanteen verrattuna nykyiseen.

On myös mielenkiintoista havaita, että lamavuosina 1991–94 tehdyt rajut leikkaukset eivät heti näkyneet

esimerkiksi *Tiedepolitiikan* sivuilla juuri lainkaan. Ero on suuri verrattuna vaikkapa yhteiskuntatieteellisiin aikakauslehtiin (*Kansantaloudellinen aikakauskirja*, *Sosiologia*, *Politiikka*, *Janus* ja niin edelleen), joissa leikkauspolitiikan käsittely ja sen vaikutusten arviointi sai heti suurta huomiota ja saattoi hetkellisesti nousta jopa pääasialliseksi sisällöksi. Vasta 1990-luvun jälkipuoliskolla, jolloin lama oli ohi ja tehtyjä leikkauksia alettiin hyvittää (muun muassa tutkimuksen lisärahoitusohjelmalla, joka kasvatti tiedeyliopistojen tutkimusmenoja viidenneksellä 1997–99), alkoivat *Tiedepolitiikassa* paradoksaalisesti esiintyä ensimmäiset puheenvuorot, joiden mukaan valtiolta ei välitä tieteestä tai suhtautuu siihen ylimielisesti tai jopa pilkallisesti.

Suunnilleen tästä alkoi kehityskulku, jonka seurauksena tiedepoliittinen keskustelu on tällä vuosituhannella saanut synkän pessimistisen sävyn. *Tiedepolitiikka* on julkaissut kokonaisia teemanumeroita sellaisilla otsikoilla kuin ”Yksilö korkeakoulupolitiikan riepotelavana” (3/07) sekä haastattelututkimuksia, joissa nimettömät professorit ja tutkijat kertovat olonsa olevan ”kuin juutalaisella professorilla Saksassa 1933” ja kokevansa, että ”kansallisen tiedemaailman ryöstö ja raiskaus on meneillään” (4/16). Tiedepolitiikan epäonnistumisesta on tullut tutkijayhteisön sielun suuri haava, joka tahraa kaiken senkin, mitä ei olisi

koskaan voinut kuvitella häpäistävän, ja joka pilkkaa koko yliopistoinstituution monisatavuotista historiaa.

Miksi siirtymä tapahtui juuri 1990-luvun loppupuolella? Yhtenä vahvana ehdokkaana selitykseksi on valtionhallinnossa toteutettu uudistus, jonka seurauksena tulosjohtaminen tuli yliopistoihin alkuperäisessä muodossaan vuonna 1994. Kuten tunnettua, tulosohjauksen rooli yliopistojen johtamisjärjestelmissä on tämän jälkeen lisääntynyt entisestään ja ollut samalla henkilökunnan tärkeimpiä tyytymättömyyden lähteitä, ellei peräti tärkein.

Kuten entinen valtiovarainministeriön alivaltiosihteeri Juhani Kivelä osoitti laajaan haastattelututkimukseen pohjautuvassa väitöskirjassaan,⁴ tulosohtaus ei Suomen valtionhallinnossa saamassaan muodossa toimi eikä edes teoriassa voi toimia, koska budjettikehykset on valtiovarainministeriössä vedetty niin tiukoiksi, että hyvän tuloksen saavuttamisesta ei voi realistisesti odottaa saavansa minkäänlaista palkintoa. Sen sijaan melkoista taistelemista on jo siinä, että rahoitus kattaa pelkät organisaation perustoiminnot. Tätä ei vain sanota ääneen missään, minkä seurauksena tyytymättömyys tulosohjauksen kelvotonta toteuttamistapaa kohtaan tulkitaan jatkuvasti virheellisesti

4 Kivelä, Juhani (2010): Valtiokonsernin talusohjauksen tila – tuki vai taakka? Tampere University Press, Tampere.

jonkinlaiseksi maailmankuvalliseksi vastarinnaksi koko tulosohjauksen ideaa vastaan.

On kiinnostavaa miettiä, olisiko 1980–90-luvun taitetakaan mielletty tiedepoliittisesti niin hyväksi ajaksi kuin se miellettiin, jos tulosjohtaminen olisi tuotu yliopistoihin jo tuolloin. Tai tässäkin käänteisesti: parantaisiko esimerkiksi viimeaikaisten koulutusleikkausten peruminen tiedepolitiikan julkisuuskuvaa paljoakaan, jos samalla ei puututtaisi tulosjohtamisen piirteisiin, jotka yliopistoyhteisössä koetaan epärationaaliksi ja moraalisesti epälegitiimeiksi?

Sosiaalipsykologi Oili-Helena Ylijoki raportoi vuonna 2002 haastattelututkimuksesta, jossa 23 tieteilijää kolmesta tutkimusyksiköstä kertoi asemastaan ja roolistaan. Hänen mukaansa jokaisessa haastattelussa tuli muodossa tai toisessa esiin ”kurjistumistarina”, jonka mukaan ”yliopistotutkimus on viime vuosien aikana alistettu markkina-voimille, mikä synnyttää jatkuvasti kärjistyviä ongelmia ja jännitteitä tutkijan työhön”. Ylijoki huomauttaa, että kurjistumistarinan aineksia sisällyttivät vastauksiinsa myös ne tutkijat, jotka suhtautuivat periaatteessa myönteisesti tutkimuksen markkinataloudellisiin elementteihin tai jopa ylpeilivät sillä, että olivat itse tehneet kaupallisella mittapuulla onnistunutta tutkimusta.⁵ Kuten Ylijoki ja epä-

⁵ Ylijoki, Oili-Helena (2002): Humboldt kohtaa markkinavoimat – tutkijan työ muutoksessa. Tiedepolitiikka 27 (1), 41–54.

suoremmin myös Kivelä osoittivat jo jonkin aikaa sitten, yliopistojen nykyisen kaltaista tuloshakuisuutta pitävät siis ongelmallisena nekin, jotka näkevät siinä myös hyvää. Tämä on jälleen yksi seikka, joka ei ole tiedepolitiikkaa koskevassa keskustelussa päässyt kunnolla esiin.

Ylioppilaslehti

Tommi Uschanov on helsinkiläinen kääntäjä ja tietokirjailija. Hän on opiskellut Helsingin yliopistossa teoreettista filosofiaa ja estetiikkaa ja julkaissut kuusi kirjaa, joiden aiheet vaihtelevat politiikan ja talouden kysymyksistä historiaan, taiteeseen ja populaarikulttuuriin.

